

Den icke-metodiska uppmärksamheten. Toril Mois *Revolution of the Ordinary*

Sven Anders Johansson

Professor i litteraturvetenskap ved Mittuniversitetet, Sundsvall, og litteraturredaktør i Aftenbladet.

For øyeblikket er han en del av forskningsprogrammet *The Seed Box*, som har base på Linköpings Universitet, og er bokaktuell med *Litteraturens slut* (2021), som blant annet diskuterer ideene i *Revolution of the Ordinary*.

svenanders.johansson@miun.se

Förmodligen har ingen bok påverkat skandinavisk litteraturvetenskap mer, under de senaste fem åren, än Toril Mois *Revolution of the Ordinary: Literary Studies after Wittgenstein, Austin, and Cavell*. Den statusen gör det angeläget att reflektera både över dess styrkor och eventuella brister. Varför är det en viktig bok? Och vilka invändningar väcker den, fyra år efter utgivningen? Det var också ungefär så uppdraget löd inför det seminarium som först föranledde den här texten: peka ut något positivt, något oklart och något negativt i Mois bok! Eftersom den är så innehållsrik, och eftersom den handlar om frågor som upptagit mig under lång tid, var svårigheten snarast att begränsa sig.

Positivt: metod-kritiken

Revolution of the Ordinary innehåller en stark och angelägen argumentation mot ett alltjämt förhärskande metod-ideal. ”Today, humanists are exposed to intense pressure to make our research and writing conform to the standards of the sciences” skriver Moi. Och fortsätter: ”literary critics are increasingly asked to give an account of their ’method,’ whether it makes intellectual sense or not” (193). Det är en beskrivning jag instämmer i. I Sverige måste man ha något att fylla i under rubriken ”Metod” om man vill ha forskningsmedel av de stora finansierarna. Och som Moi konstaterar duger det i de lägena inte att hänvisa till att man helt enkelt ”läser”.

Därmed ställs forskaren inför ett dilemma: ska man av strategiska skäl acceptera spelreglerna, presentera sin ”metod” i enlighet med Vetenskapsrådets scientistiska ideal, för att i bästa fall få forskningsmedel? Problemet är inte bara att man därmed vänder ryggen åt den nyfikenhet, kreativitet och öppenhet som är inbegreppet av all humanistisk forskning, utan också att det som börjar som en taktisk eftergift utan att man märker det lätt blir en vana, något självklart.

Jag är alltså helt enig med Moi om att metodkravet inte kan viftas bort som något oväsentligt, en liten eftergift man kan göra utan att det förändrar så mycket. Jag tror tvärtom att

metodfokuset är en delförklaring till varför så mycket av den forskning som finansieras av forskningsråden är så ointressant, och följaktligen är det också angeläget att, som Moi, ta strid mot det idealet. För som Moi formulerar det: "literary criticism – by which I mean what we now call 'reading' – doesn't have anything we can plausibly call competing methods, at least not in the sense widely used in the sciences and social sciences: a set of explicit – and repeatable – strategies for how to generate new knowledge. This is why literary critics have trouble explaining their 'method' to colleagues in other disciplines" (178). Litteraturvetenskapen har ingen metod, trots att dess företrädare ofta använder ordet.

Men även om det inte finns några metoder så finns det tillvägagångssätt och – som sagt – vanor. Därmed kan man ana en fallgrop: är inte också den förment öppna, ometodiska forskaren dömd att falla in i omedvetna rutiner? I avsaknad av metod gör man som man brukar. Ser ungefär samma saker i vilken text man än läser, passerar sina commonplaces, gör samma poänger... Varje artikel blir den andra lik. Om det metodiska, i betydelsen upprepningsbara, är svårt att bejaka, är det alltså på samma gång svårt att undvika.

Så vad göra? Moi har ett intressant svar. Inspirerad av Stanley Cavell lanserar hon något som möjligen skulle kunna kallas Why this?-metoden. När vi möter något i en text som förvirrar oss, något oklart, är det den frågan vi bör försöka besvara. "Why this? questions arise every time we are confused by a word, a sentence, an utterance" (182). Jag skulle beskriva detta som en immanent analys: den går ut på att låta det specifika objektet väcka frågorna. Den lyckade eller intressanta analysen är inte lyckad eller intressant för att den följer en viss rutin eller för att den besvarar frågor som är transcendentia i förhållande till objektet, utan för att den hittar och följer något hos den lästa texten.

Oklart: vems uppmärksamhet?

Detta för oss vidare till ett annat av de centrala begreppen i *Revolution of the Ordinary*: uppmärksamhet. "Uppmärksamhet" är min översättning av originalets "attention", men det gränsar också till begreppet "acknowledgement" som behandlas i ett annat kapitel. Min fråga inför dessa begrepp eller fenomen, är *vem* eller *vad* det egentligen är som står för uppmärksamheten.

Vid ett tillfälle diskuteras en dikt om ankor ("ducks") av Walter de la Mare. En strof citeras med anledning av den uppmärksamhet som riktas mot en vanlig anka. "The stanza is an example of a just and loving gaze" skriver Moi (230). Här är det alltså *dikten* som tillskrivs en uppmärksam blick, en blick som dessutom är rättvis och kärleksfull.

Därefter diskuteras en roman av Iris Murdoch, och romankaraktären Dora. "Dora is attentive. She takes in the situation" skriver Moi (231). Resonemanget påminner i hög grad om det förra exemplet, men i det här exemplet är uppmärksamheten knuten till en person. Det är inte hela romanen som är uppmärksam, utan en av dess fiktiva karaktärer.

Vid andra tillfällen förefaller uppmärksamheten emellertid finnas, inte i det litterära objektet, utan hos *läsaren*. Ett exempel är Cora Diamonds diskussion av förintelseöverlevaren Ruth Klüger. "If we are to acknowledge Ruth Klüger, we need to meet her with a 'just and loving gaze'" skriver Moi (233). Detta ligger helt i linje med det som tidigare har sagts i kapitlet om "Acknowledgement". "Acknowledgement' is not a state of mind, or a particular mental content, but a *response*, something we *do*" (207). Jag tror att de flesta kan gå med på detta: den goda läsningen är den som är uppmärksam på textens alla nyanser, kvaliteter, möjligheter, anspelningar och så vidare. "To be open to adventure is to be attentive" (221) står det i slutet av kap. 9. Uppmärksamheten är ett slags öppenhet för det nya, en öppenhet som bör känneteckna läsningen.

Min fråga, mot den bakgrunden, är om det inte finns en inre spänning i själva begreppet uppmärksamhet. Å ena sidan tycks det inskräpa skiljelinjen mellan subjekt och objekt: subjektet är det som äger *förmågan* att uppmärksamma och därmed kontrollera objektet, som är det som uppmärksammas. I det perspektivet framstår uppmärksamheten som en del av modernitetens naturbehärskning, ett maktmedel, ett sätt att kontrollera sin omvärld, ja att göra den just till ”sin”.

Å andra sidan pekar den öppenhet Moi talar om också i en annan riktning. Diskussionen av Simone de Beauvoir, och hennes tal om att ”being absorbed by a novel” (234) förtydligar detta. Att absorberas av en roman är, skulle man kunna hävda, konsekvensen av den uppmärksamma läsningen. Men är det i så fall fortfarande *läsaren* som är uppmärksam på boken, läsaren som *gör* något? Jo, kanske, men samtidigt ligger det nära till hands att hävda att det är det estetiska objektet som gör något med läsaren, ja, som i en bemärkelse är *uppmärksam på läsaren*. Beauvoir pekar, menar jag, på ett skeende där relationen vänds om, och subjektet (läsaren) blir objekt för objektets agens. Är det inte uppmärksamhetens yttersta konsekvens, att den uppmärksamme blir en del av, går upp i det uppmärksammade?

Själv skulle jag säga att den vändningen är en central aspekt av den estetiska erfarenheten. I Mois ögon finns det ingen anledning att skilja estetiska erfarenheter från andra, men frågan kvarstår hur som helst: om det är en god sak att bli absorberad av en roman, går det då samtidigt att läsa samma roman uppmärksam? Ett svar är att läsakten består av två sidor: en som låter sig absorberas, och en som håller sig distanserad. Men vi skulle också kunna förstå uppmärksamheten som ett *möte*, en *händelse*, snarare än en förmåga hos subjektet. I vilket fall som helst: inbegriper inte all läsning ett moment av kontrollförlust, ja rent av en upplösning av subjektet?

Invändning: språket och klarhetsidealet

De frågorna, och de möjliga svaren på dem, hänger ihop med en annan viktig aspekt av Mois bok, nämligen inriktningen på problemlösning och klarhet. ”A reading is an attempt to get clear on something” menar Moi (182). Vi står inför ett problem, något förbryllande, något som framkallar frågan *Why this?* Vi gör vår läsning, som i sig besvarar frågan.

Så, ungefär, uppfattar jag Mois hållning, hennes ideal. Boken slutar med orden ”every clear formulation, every accurate description is a small victory” (242). Denna slutmening har föregåtts av en diskussion om terrordådet på Utøya, samhällets svar och litteraturens roll i sammanhanget. I essän *Språk och uppmärksamhet* (en tidig version av kapitel 10) konstaterar Moi att litteraturens och litteraturvetenskapens betydelsefullhet inte är självklara. Men här levererar hon alltså ett svar, ett argument för hur de trots allt kan vara viktiga: genom att rikta en kärleksfull och uppmärksam blick på verkligheten, genom att uppnå klarhet, genom att ge svar.

Jag gissar att jag både etiskt och politiskt står ganska nära Moi. Naturligtvis delar jag hennes avsky för dådet på Utøya. Men jag tror inte att det är klarhetsidealet eller den kärleksfulla blicken som skiljer oss från *dem* som, till exempel, stödjer olika högerpopulistiska partier. Högerextremister talar också gärna om kärlek – till fosterlandet, familjen, naturen och så vidare. De brukar också tycka att det är dags att tala klarspråk, att vi måste se verkligheten som den är, och inte genom ideologiska glasögon. Annorlunda uttryckt menar jag att den etiska hållning Moi skriver fram förutsätter ett *vi* vars godhet inte är grundad i något annat än den egna gemenskapens värderingar.

Det finns en stark efterfrågan på klarhet i dagens offentlighet. Tydlighet, svar, lösningar, markeringar. Från intellektuella, politiker, kändisar. Det är lockande att försöka leverera det

även som kritiker och forskare, men *det* är enligt min uppfattning inte humanvetenskapernas primära uppgift. Om litteraturen och litteraturvetenskapen är viktiga (och även på den punkten står jag nära Moi: vi bör inte ta den betydelsen för given!), så är det inte för att de står för kärlek och klarsyn. Jag tror snarare att litteraturvetenskapen behövs för att den kan komplicera saker. Synliggöra det oklara och gråa, inte bara det klara och tydliga. Väcka nya frågor där det förut inte fanns några. En litteraturvetenskap som gör anspråk på att nå klarhet i olika frågor tror jag blir ofruktbar. Skulle vi, om det funnes en sådan klarhet, ett möjligt svar, ens ha den här diskussionen?

Skillnaden mellan mitt och Moïss synsätt har, tror jag, i hög grad har att göra med de teoretiska utgångspunkterna. *Revolution of the Ordinary* vilar tungt på Wittgensteins språkfilosofi, i synnerhet idén om språkspel, tanken att språk är användning. Dessa idéer överförs till litteraturens område, där de blir till den bärande balken i en argumentation mot ”misstankens hermeneutik” och diverse teorier.

Men även om språk givetvis är viktigt för både författare och litteraturvetare, så kan litteratur inte reduceras till språk, på samma sätt som musik inte kan reduceras till ljud, eller bildkonst till färg. I en passage jag redan citerat skriver Moï att ”Why this?’ questions arise every time we are confused by a word, a sentence, an utterance” (182). Men är det bara *ord*, *meningar* och *yttranden* som väcker vår förvirring? Har inte litteraturen fler dimensioner än de språkliga? Visst kan vi utsätta såväl *Iliaden* och Mallarmés dikter som Jonas Eikas noveller för språkliga analyser, men de kommer inte att uttömma dem, eller leda till någon seger. Dels för att verken är mer än språk, dels för att det inte finns något svar som inte rymmer ännu en *why this*-fråga. Eftersom frågan öppnar sig mot en ny möjlighet, en uppmaning att fortsätta, kommer den alltid att vara intressantare än svaret.

Moïss *why this*-fråga har vissa måhända oväntade likheter med ett inslag i Gilles Deleuzes Proust-läsning. Jag tänker på mötet med *tecknet*, ett möte som innebär ett överskridande av det vi känner igen. Eller som det beskrivs i en aktuell svensk avhandling: ”When encountering such a sign, the soul, instead of coming to rest in a palliative act of recognition, is puzzled or stupefied. The senses provide it not with anything uniform and recognisable, but with disturbing and conflicting reports of one thing being hard *and* soft or heavy *and* light at the same time, so that it finds itself questioning the meaning of these determinations, summoning its cognitive faculties (*logismos*, *noesis*), counting and relating in an attempt at clarification.”¹ Det här är inte rätt tillfälle att fördjupa sig i Deleuze; jag vill bara peka på ett annat sätt att förhålla sig till den förvirring litteraturen kan väcka. Alltså: subjektets ansträngningar att nå klarhet kommer till korta; ”tecknet” transcenderar dess förmågor och fakulteter, med följd att subjektet bildligt talat faller isär. Det är inget misslyckande, tvärtom är det den sortens tillkortakommande, överskridande eller isärfallande som är det intressanta med konst.

Innebär detta att Moï har fel? Nej, det menar jag inte. Jag tänker på Deleuzes begrepp om bilden av tänkandet. Att kritisera ett tänkande (exempelvis Wittgensteins) på basis av en annan bild av tänkandet (exempelvis Deleuzes) kan i bästa fall vara lärorikt, men i slutändan måste man inse att kritiken alltid kommer att vara irrelevant inom det sammanhang den siktar in sig på. Det är därför jag är positiv till *why this*-frågan. (Är inte litteraturen i stort en *why this*-fråga?) För att den är immanent, för att den stannar inom en viss horisont, samtidigt som den – enligt min mening – öppnar sig mot något nytt. För att den på så vis vidgar immanensens möjligheter.

1. Johan Sehlberg, *Of Affliction: The Experience of Thought in Gilles Deleuze by way of Marcel Proust*, Stockholm: Södertörn University College, 2020, 165 f.